Editor: Ľubomír Falťan; autori: Daniel Kollár, Oľga Gyárfášová, Zdenek Šťastný, Karin Liebhartová, Sonja Dejanovićová, Ľubomír Falťan, Silvia Miháliková: Mentálna hranica. Obraz suseda v slovensko-rakúskom pohraničí.
Sociologický ústav SAV, Bratislava 2003, 115 s.

Problematika prihraničných území čoraz častejšie rezonuje v prácach autorov viacerých vedných disciplín. Prihraničné územia krajín sa vyznačujú osobitnými hospodárskymi, sociálnymi a kultúrnymi súvislosťami. Často sú to marginalizované územia, poddimenzované sociálne, ekonomicky i infraštruktúrne, na periférii záujmu spojené s viac dimenzionálnou problémovosťou (predovšetkým pozdĺž bývalej železnej opony). Osobitnou oblasťou sú kultúrne aspekty týchto sociálnych území a obyvateľov, ktorí na nej žijú. Stretajú sa tu obyvatelia rôznych národných identít, kde je vedomie odlišnosti od iných - cudzích formované okrem iného i ich bezprostrednou teritoriálnou blízkosťou.

Publikácia sa zaoberá fenoménom hranice v jej rôznom vnímaní- hranica mentálna, teritoriálna, sociálna, etnická, jazyková, pričom je problematika zasadená do konkrétneho prostredia slovensko-rakúskeho (rakúsko-slovenského) pohraničia. Príspevky sčasti analyzujú národné stereotypy obyvateľov pohraničného územia Slovenska a Rakúska, ktoré sa na oboch stranách dlhodobo vytvárali. Snažia sa čiastočne retrospektívne zachytiť ich formovanie, odhaliť, akým spôsobom ostnatá a železná bariéra ovplyvňovala vedomie ľudí po jej oboch stranách. Dôležitým medzníkom v tomto území je rok 1989 a zmena, ktorá priniesla novú situáciu v charaktere hranice. Tá stratila v istom zmysle charakter ťažko prekonateľnej bariéry, dovolila sondovať, ako prebiehalo, resp. prebieha „lámanie“ týchto predstáv a hranice vo vedomí ľudí.

V publikácii sú prezentované viaceré výsledky výskumov zachycujúce širšie časové obdobie utvárania obrazu vzájomných predstáv a vnímanie obrazu susedov v slovensko-rakúskom pohraničí. Prevažná časť výskumov sa uskutočnila v sídelných spoločenstvách obcí ležiacich na oboch stranách štátnej hranice, pričom pri analýzach empirického materiálu využívajú viacero výskumných metód.

Autorský tím je medzinárodný (slovensko-rakúsky) a interdisciplinárny, čo umožnilo zachytiť skúmanú problematiku z mnohých pohľadov a priblížiť širšie súvislosti. Takýto prístup umožňuje sledovať danú problematiku vo vrstvách a vo vývoji. Publikácia zahŕňa viaceré roviny motívov postojov voči cudzím - historickú rovinu a rovinu osobných, súčasných skúseností obyvateľov a perspektív.

Úvahy o vzniku, vývoji a vnímaní susedských vzťahov, ktoré sú predmetom recenzovanej publikácie, možno okrem iného podľa slov editora publikácie považovať za súčasť rekonštrukcie kultúrnych parametrov procesov rozširovania Európskej únie. Predstavy a obrazy samých seba a „tých druhých“ na opačnej strane hranice, symbolická podoba rozhodujúcich aktérov na lokálnej, regionálnej, národnej či európskej úrovni prispievajú k poznaniu procesov rozširovania európskej identity. Príspevky publikácie sa snažia prispieť k chápaniu odpovedí na otázky, čo pre obyvateľov na oboch stranách dnes ešte existujúcej hranice znamená fenomén oddelených teritórií, aké sú súvislosti a aspekty vytvárania a pretrvávania mentálnej hranice.

V úvode publikácie *Ľubomír Falťan* a *Silvia Miháliková* približujú spoločenský kontext okolností vzniku publikácie a trilaterálny porovnávací výskumný projekt iniciovaný Rakúskom *Rakúske východo-západné hranice*, *Kvalitatívna rekonštrukcia „mentálnej hranice“* (Iniciátorom projektu bol Rakúsko východo - a juhovýchodo – európsky inštitút vo Viedni (Ősterreichisches Ost- und Sűdosteuropa- Institut), aj vďaka podpore ktorého publikácia vyšla (v spolupráci s Katedrou politológie UK v Bratislave). Autori sa zameriavajú na lokálne priestory obcí ležiacich na oboch stranách štátnej hranice s Rakúskom. V rámci projektu sa vybrali dvojice obcí, ktoré majú bezprostredného suseda na opačnej strane

hraničnej rieky Moravy: Záhorská Ves (SR) - Angern (A), Gajary (SR) - Dűrnkrut (A), Moravský Svätý Ján (SR) - Hohenau (A). Prieskumy na slovenskej a rakúskej strane sa realizovali v roku 2000 v dvoch rovinách - prieskumy v obciach a analýza príspevkov zameraných na „suseda“ v regionálnej a celoštátnej tlači. Výsledky analýz sú prezentované v druhej až piatej časti knihy. Výnimku tvorí prvá časť publikácie, kde sú prezentované výsledky výskumov slovenských humánnych geografov a sociológov v 90. rokoch 20. storočia, zamerané na slovensko-rakúske pohraničie vo viacerých obciach v blízkosti hranice. Autor *Daniel Kollár* sa pokúša na základe výsledkov výskumov uskutočnených v slovenských pohraničných obciach analyzovať vnímanie slovensko-rakúskej hranice a predstavy obyvateľov o vplyve otvorenia hraničného prechodu na život vo vlastnej obci (rok 1993). Ešte prínosnejšia sa javí analýza výsledkov výskumu uskutočnenom v štyroch obciach Záhoria a Dolného Rakúska súbežne (rok 1998), čo umožnilo autorovi identifikovať rozdiely v predstavách o Rakúsku a Slovensku, ako i analýzu hodnotenia dostatočnosti cezhraničnej spolupráce a jej príčin. *Zdenek Šťastný* vo svojom príspevku v tej istej časti prezentuje sociologický výskum zameraný na analýzu spolupráce a kontaktov mestských a obecných zastupiteľstiev, aktivít v oblasti kultúry, školstva, záujmových organizácií a ekonomických cezhraničných aktivít a spolupráce v pohraničnom priestore Slovenska a Rakúska. Výskum sa uskutočnil v rámci širšieho projektu realizovanom na Sociologickom ústave SAV v rokoch 1994-1995. Autor predkladá nielen analýzu postojov sociálnych aktérov cezhraničnej spolupráce, ale zaoberá sa i rozborom existujúcich sociálno-ekonomických podmienok rozvoja spolupráce.

Druhá časť knižnej publikácie zachytáva rozdielny obraz suseda a jeho kontexty pred rokom 1989 na slovenskej a rakúskej strane. Autentické výpovede osôb žijúcich v slovenských a rakúskych obciach mapujú retrospektívu obrazu suseda od obdobia rakúsko-uhorskej monarchie až po rok 1989 a približujú nám obrazy a stereotypy, ktoré existujú vo vedomí jednotlivcov i sociálnych skupín v kontexte lokálnej historickej pamäti. Na túto časť kontinuálne nadväzuje reflexia udalostí sprevádzajúcich pád železnej opony a prvé kontakty oboch strán, ktoré formovali obraz suseda. Výpovede jednotlivcov a ich reflexie či už zo strany rakúskych výskumníkov *(Sonja Dejanović, Karin Liebhart*) alebo slovenských (*Ľubomír Falťan*) nám približujú proces formovania predstáv a stereotypov v tomto období, ako i faktory pôsobiace na tieto procesy.

V ďalšej časti publikácie je mapovaná problematika vývoja a dynamiky mentálnej hranice od roku 1989 do roku 2000. V tejto časti výrazne dominuje problematika mentálnej hranice, ktorá sa spája s fyzickou hranicou (rieka Morava) a budovaním hraničných prechodov – mostov. Tento faktor sa ukazuje ako jeden z výrazných nielen pri zbližovaní obyvateľov oboch strán, ale i ako výrazný faktor rozvoja obcí. K ďalším tematickým okruhom a súčasne súčasť stereotypov či už jednotlivcov alebo ako súčasť kolektívnej pamäti patria otázky kriminality, ilegálnej migrácie, výhod a nevýhod pre obce, rozšírenie Európskej únie, jazykové bariéry, predsudky voči etnickým menšinám, problematika periférnej polohy obcí a ďalšie. Prínosom je možnosť komparácie vnímania uvedených okruhov u slovenských (autor *Zdenek Šťastný*) a rakúskych obyvateľov (autori Karin *Liebhart a Sonja Dejanović*). Zachovaná je autenticita výpovedí obyvateľov doplnená o reflexiu výskumníkov.

Posledná časť publikácie sa zaoberá obrazom slovensko-rakúskych vzťahov a Rakúska v slovenskej tlači, vnímaním západno-východnej hranice rakúskymi médiami a porovnaním slovenskej a rakúskej tlače z hľadiska vytvárania obrazu suseda. V tomto prípade bola zvolená metóda obsahovej analýzy tlače na regionálnej i celoštátnej úrovni. Na regionálnej úrovni autori navrstvovali jednotlivé časové obdobia, čo umožnilo zachytiť danú problematiku vo vývoji. Za slovenskú stranu spolupracovala *Oľga Gyárfášová* a rakúsky tím tvorili opäť *Sonja Dejanović a Karin Liebhart*. Z kvantitatívneho hľadiska bolo zastúpenie príspevkov v regionálnej tlači výrazne nevyvážené, čo sa prejavilo i v nie celkom

rovnomernom zastúpení tém. Bohatšie zastúpenie príspevkov v rakúskom regionálnom týždenníku umožnilo autorkám robiť širšie zovšeobecnenia, komparáciu s obrazom ostatných krajín susediacich s Rakúskom a poukázať na tematické ťažiskové body, resp. kategórie, ktoré reprezentujú „cezhraničný diskurz“. *Gyárfášová* sa v závere kapitoly pokúša o porovnanie analýz a dospieva k záverom, ktoré čiastočne nachádzame i v predchádzajúcich kapitolách. V rakúskych médiách v súvislosti so Slovenskom rezonuje výrazne negatívny pocit ohrozenia z Východu a emocionalizovanie rizík s tým spojených. Slovenská regionálna tlač (podobne ako výpovede jednotlivcov) sa namiesto reflektovania susedov sústreďuje viac na sebareflexiu a porovnávanie so susedmi.

V doslove editor publikácie poukazuje na obdobie spojené s hľadaním nových riešení a prístupov v cezhraničnej spolupráci, ktorými sú euroregióny. Dopĺňa tak mozaiku vývoja obrazu rakúsko-slovenskej a slovensko-rakúskej spolupráce, načrtnutú v predchádzajúcich kapitolách. Poukazuje na novú kvalitu vzťahov, ktorú euroregióny prinášajú do cezhraničných vzťahov a spolupráce a prostredníctvom koordinovaných regionálnych politík vytvárajú predpoklad na rozvoj týchto území.

Publikácia odhaľuje viaceré stereotypy, ktoré sa vyskytujú vo vedomí jednotlivcov na oboch stranách hranice, ale sú i obsahom viacerých verejných politických a publicistických debát. Publikácia je nielen obohatením akademických úvah o problematike národných stereotypov a formovania národnej identity. Poukazuje aj na perspektívy možnej ďalšej spolupráce v tomto regióne v rámci rozšírenej Európy.

Katarína Moravanská